

SANTRAUKA. Straipsnyje tiriamas liminalus, pereinamasis, etapas etapas Jurgos Ivanauskaitės romanuose „Agnijos magija“ (1995) ir „Sapnų nublokšti“ (2000). Liminalumas, remiantis antropologais Arnoldu Van Gennepu, Victoru Turneriu ir Bjørnu Thomassenu, apibrėžiamas kaip tarpinė, slenkstinė būklė atsiskyrus nuo stabilių socialinių ar kultūrinių sąlygų, netekus ankstesnių tapatybės orientyrų. Analizuojamos liminaliame etape atsiduriančių veikėjų patirtys, joms būdinga vertybinė raiška, siekiama nustatyti, kokios jos – formuojančios ar destruktivos, panašios abiejuose romanuose ar skiriasi. Siekiama į šiuos romanus pažvelgti autorės biografiniame ir budizmo sąvokų fone, manant, kad Ivanauskaitės patirtys Rytuose reikšmingai paveikė mums svarbias romanų idėjas ir jų kaitą. Atskleidžiama, jog liminalusis etapas turi pozityvių bruožų, įgalina tobulėti dvasiškai ir integruotis į pasaulį pasitelkiant budizmą bei asmenines pastangas („Agnijos magija“). Tačiau šiam tarpsniui būdinga įstrigtis gali būti itin destruktivi, paralyžiuojanti, sukaustanti galimą tapsmą („Sapnų nublokšti“). Abiejuose romanuose personažų liminalumas pažymėtas kančia, iliuzijomis, fanatizmu, priešišku aplinkai ir neatsparumu svetimoms įtakoms. Į liminalumą žvelgiama kaip į etapą, kuris turėtų pasibaigti integracija.

RAKTAŽODŽIAI: liminalumas, Victor Turner, tapatumas, Jurga Ivanauskaitė, budizmas.

IVADAS

Pirmieji Jurgos Ivanauskaitės prozos kūriniai „Pakalnučių metai“ (1985) ir „Mėnulio vaikai“ (1988) pasirodė dar nelaisvoje (nors jau laisvėjančioje) Lietuvoje, tačiau turėjo lemiamos įtakos laisvėjimo, subkultūrų judėjimams. Prie Sąjūdžio autorė prisidėjo rašytiniu žodžiu, aktyviai dalyvavo roko maršuose, bendravo su neformalia roko grupe „Antis“. Tuometį laisvo Ivanauskaitės žodžio poveikį skambiai yra nusakęs pankroko muzikantas Nėrius Pečiūra: „perskaičius pirmas Jurgos noveles man žlugo sovietinė sistema. Arba bent prasidėjo jos žlugimas“ (2008: 258). Novelių rinkinys „Pakalnučių metai“ išsiskiria „magritiška“¹ siurrealistine pasaulėjauta,

¹ Jūratis Baranovas (2014) apibūdinimas, nusakantis Ivanauskaitės siurrealizmo panašumą į tapytojo René Magrite'o darbus.

vaizduotės įteisinimu, jauno žmogaus problematika ir krizėmis. Ilgainiui savo proza Ivanauskaitė įsirašo greta tokių XX amžiaus pabaigos prozos atnaujintojų kaip Ričardas Gavelis, Jurgis Kunčinas, Herkus Kunčius. Jūratės Sprindytės teigimu, dešimtajame dešimtmetyje ir XXI amžiaus pradžioje pastebimiausi yra „provokuojantys“ autoriai – Jurga Ivanauskaitė, žinoma, patenka tarp jų (2006: 274). Autorė savitai įteisina „naują geismo ir kūniškumo problemų lauką“, tiesa, šiame straipsnyje mums rūpi kiek kiti jos prozos aspektai (Rubavičius 2007: 89). Ivanauskaitė yra pirmoji autorė lietuviams taip išsamiai ir nuosekliai pristačiusi Rytų (daugiausia – Tibeto) kultūrą ir budizmą, plėtusi savo ieškojimų koordinates iki pat Himalajų.

Tuo metu Rytų filosofija plito kaip opozicinė kultūra sovietiniam autoritarizmui. Pasak Antano Andrijausko, Ivanauskaitės Rytų nostalgija „buvo paveikta pirmiausia postmoderniojo orientalizmo bangos, nuvilnijusios per Lietuvą aštuntajame dešimtmetyje ir devintojo pradžioje“ (2010: 81). Tuo metu orientalizmu domėjosi nemažai Lietuvos intelektualų ir menininkų – Vytautas Bložė, Nijolė Miliauskaitė, Donaldas Kajokas, Sigitas Geda, Aidas Marčėnas, tačiau ne visi ryžosi juos pažinti iš taip arti kaip Ivanauskaitė. Artimiausias budizmo taškas Sovietų Sąjungoje buvo Buriatija, į kurią Ivanauskaitė 1992-aisiais nuvyko klausytis Dalai Lamos paskaitų. 1993-aisiais pirmą kartą apsilankė Indijoje. Nuo tada su pertraukomis Indijoje, Nepale ir Tibete praleido beveik penkerius metus. Svetimų kultūrų patirtys, išsamios budizmo filosofijos studijos reikšmingai paveikė tolesnę autorės pasaulėjautą, nugulusią ir jos prozoje. Rytų temai paskirta ištisa publicistikos trilogija, vėliau perleista kaip viena knyga – „Tibeto mandala“ (2004). Budistinės idėjos aktualizuojamos ir 1995-aisiais išleistame romane „Agnijos magija“, o romano „Sapnų nublokšti“ (2000) siužetas plėtojamas Himalajuose, jame reikšminga Rytų–Vakarų mąstysenų sandūra. Šie romanai pasirodė paeiliui (tarp jų buvo išleista tik minėtoji publicistika) ir kartu jie pažymi ikitibetinio–tibetinio laikotarpio autorės kūrybą.

Pastarieji romanai tiriami ir šiame straipsnyje – juos pasirinkti paskatino negausi Ivanauskaitės kūrybos recepcija akademinuose tyrimuose – tai ypač ryšku kalbant apie „Agnijos magiją“². Solveiga Daugirdaitė daro prielaidą, kad autorės kaip prasmės ieškotojų numylėtinės reputacija „atgraso mokslininkus nuo atidesnio jos kūrybos nagrinėjimo“ (2010: 182). Svarbu pažymėti, jog Daugirdaitė kalba būtent apie atidžią analizę – Ivanauskaitės vardas skirtinguose kontekstuose ir tyrimuose bendrąja prasme pasirodo gana dažnai. Viena išsamiausių kol kas pasirodžiusių studijų yra Jūratės Baranovos „Jurgos Ivanauskaitės fenomenas: tarp siurrealizmo ir

² Išimtimi galima laikyti Violetos Kelertienės straipsnį „Laisvi ir neįsipareigoję: lietuvių „postkolonialų“ nuotykių Europoje“ (2004). Jame autorė lakoniškai aptaria romano veikėjos Agnijos laikyseną svetimuose kraštuose, kultūrose. Romanas buvo aptartas ir Vytauto Rubavičiaus straipsnyje „Keliomis į Neten ir atgal“ (2007), Jūratės Baranovos straipsnyje „Kūno fenomenologija ir mistika: Agnijos magija“.

egzistencializmo“ (2014), kur aptariama tiek rašytinė, tiek vizualioji Ivanauskaitės kūryba, daug dėmesio skiriama autorę veikusioms meno, literatūros įtakoms. Nors „Sapnų nublokšti“ kaip sudėtingesnis, meniškai brandesnis romanas buvo analizuotas ne viename straipsnyje³, tačiau kiek kitokiais nei šiame straipsnyje rakursais. Ivanauskaitės kūrybos balansavimas ties populiariosios literatūros riba, prieštaringas jos kūrybos vertinimas nepaneigia jos prozos indėlio į bendrą literatūros kontekstą. Jame autorė įtvirtino kitokio, kosmopolitiškesnio, tapatumo idėją. Anapusbės ir alternatyvios erdvės, kruopščiai tyrinėti (netgi mistifikuoti) Rytai ilgainiui autorę pavertė savotiška Rytų ambasadore Lietuvoje. Kelionių Rytuose metu sukurtuose romanuose kitaip artikuliuojama tapsmo problema, ji tampa glaudžiai susijusi su autorės tyrinėjama budizmo pasaulėvoka. Šiuose romanuose personažų saviieška tampa neatsiejama nuo svetimos kultūrinės aplinkos. Fragmentuotos, problemiškos veikėjų tapatybės klausimams tirti pasitelkiame antropologinę liminalumo teoriją.

LIMINALUMAS

Liminalumo⁴ sąvoką 1909 metais pirmą kartą pavartojo antropologas, etnografas Arnoldas Van Gennepas apibūdindamas bendruomenių ritualinių apeigų metu patiriamą perėjimą siekiant įgyti naują tapatybę ir statusą bendruomenėje⁵. Van Gennepas išskyrė tris apeiginių praktikų sekas: atskyrimo apeigas, perėjimo ir prisijungimo prie bendruomenės. Perėjimo liminalioje fazėje nepriklausoma jokiai grupei, nelieka aiškiai apibrėžto socialinio statuso ir tapatumo, todėl „pakimbama tarp dviejų pasaulių“ (Van Gennep 1960: 18). Priklausomai nuo apeigų pobūdžio šioms sekoms gali būti suteikiama skirtinga reikšmė: tremtyje, išvaryme ar ekskomunikacijoje svarbiausios atskyrimo apeigos, o iniciacijos apeigose reikšmingiausias yra perėjimo apeigos. Apeigos paprastai yra palydimos simbolinių mirties ir atgimimo ritualų, turinčių palengvinti ir įprasminti šiuos perėjimus (Van Gennep 1960: 113–115). Van Gennepas pastebėjo, kad erdviniai teritoriniai perėjimai dažnai pažymi ir socialinės padėties kaitą. Šiuos jis atskyrė nuo perėjimų, susijusių su laiko tėkme, pavyzdžiui, derliaus nuėmimo (Van Gennep 1960: 89). Pirmo tipo perėjimus jis laikė svarbesniais.

³ Dianos Špokienės „Searching elsewhere for the true self: Jurga Ivanauskaitė's novel *Gone with dreams*“ (2004), Vytauto Rubavičiaus „Kelionė į Neten ir argal“ (2007), Audingos Peluritytės „Tuštumos semantika dviejuose romanuose: Jurgos Ivanauskaitės ir Chapajevio svajonių išnykimas ir Viktoro Pelevino tuštuma: šiuolaikinės lietuvių literatūros požiūriu“ (2023).

⁴ Pavadinimas suteiktas pagal lotyniškąjį *limen*, reiškiantį slenkstį. Jis kilo Van Gennepui pastebėjus, kad kai kuriose apeigose slenkščio peržengimas pažymi ir naujo socialinio statuso įgijimą.

⁵ Tipiškiausias Van Gennepo pateikiamas pavyzdys – iniciacijų apeigos.

Nors Van Gennepas suvokė, kad perėjimo apeigos yra universalios ir būdingos kiekvienai kultūrai, tačiau tuometiniame antropologijos mokslo pasaulyje šios jo idėjos buvo iš esmės ignoruojamos, kol septintajame dešimtmetyje jį naujai atrado kultūros antropologas Victoras Turneris. Jis ypač susidomėjo būtent liminaliuoju perėjimo apeigų etapu – liminalumo konceptą antropologas tyrė siekdamas pritaikyti moderniosioms postindustrinėms visuomenėms. Turneris liminalumą priešpriešino struktūrai, struktūra įvardydamas visuomeninę tvarką ir organizaciją, pasireiškiančias per institucijas, socialines normas ir taisykles, neišvengiamai susijusias su klasifikacija ir hierarchija. Liminalumą (ir jį kolektyviai patiriančias bendruomenes)⁶ Turneris vadino antistruktūra. Struktūros požiūriu liminalūs asmenys yra dviprasmiški, anonimiški – jie yra „nei čia, nei ten“, neklasifikuojami, beviečiai ir belaikiai, todėl liminalumo patirtys dažnai įprasminamos pasitelkiant kultūrinę „tvarką“ – išreiškiamos mitais, gausia simbolių ar ritualų įvairove (1991: 95–96).

Tačiau Turneriui rūpėjo dar vienas klausimas – kas nutiko su liminalumu šiuolaikinės visuomenės kasdienybėje? Ar jis išliko? Jei taip, kokia forma? 1974 metais jis pasiūlė *liminoido* terminą, apibūdinantį šiuolaikinių, vartotojiškų, visuomenių laikinas, liminalias praktikas, kai mene ir laisvalaikiu atitrūkstama nuo kasdienybės, realizuojant kūrybiškumą, fantaziją ir neapibrėžtumą. Tokia supaprastinta liminalumo traktuotė itin išpopuliarėjo skirtingiausiose disciplinose kartu su gerai žinomu postmodernistiniu posūkiu ir įtvirtino liminalumo – kaip bet kurios tarpinės situacijos ar objekto – sampratą⁷. Kaip pastebi šiuolaikinis antropologas Bjørnas Thomassenas, liminoidinės patirtys nebuvo susijusios nei su tapatybės krize, nei su perėjimu, nei su socialinio ar kultūrinio statuso pasikeitimu, taigi jos prarado esminius Van Gennepo identifikuotus liminalumo bruožus (2009: 15–16). Ši Thomasseno kritika mums svarbi, nes ji kviečia atsigręžti į Van Gennepo liminalumo traktuotę:

Liminalumas susijęs su perėjimu <...> ir tuo, kaip perėjimas formuoja asmenis ir bendruomenes. Jei tai nėra susiję su perėjimu, tai paprasčiausiai nėra susiję su liminalumu. Tačiau tai nereiškia, kad visi perėjimai vyksta sklandžiai. Iš tikrųjų taip nebūna. (2014: 85)

⁶ Jas Turneris vadina *communitas*. *Communitas* modelyje įgyvendinami lygiaverčiai, tiesioginiai santykiai, bendruomeniškumas, statusų nebuvimas. Tipiškais tokių judėjimų pavyzdžiais jis laikė hipių ir bitnikų judėjimus, piligrimystę, vienuolių gyvenimą (Turner 1991: 107–111).

⁷ Šiandien liminalumo konceptu naudojamas praktiškai visose disciplinose nuo sociologijos, antropologijos, politikos, psichologijos iki turizmo ar švietimo studijų. Literatūros studijos – jokia išimtis. Susidomėjimas liminalumu ypač išaugo XXI amžiaus pradžioje literatūrologų studijose. Itin dažnai konceptas taikomas tirti egzilio, emigrantų, migrantų literatūrai, tarpinėms erdvėms ir vietoms literatūroje. Savitą, postkolonijinę, liminalumo sampratą įtvirtino ir išpopuliarino Homi Bhabhos trečiosios erdvės sąvoka (1994), nusakanti kultūrinio hibridiškumo, dviprasmybės ir kaitos erdvę.

Thomassenas teigia, kad liminali patirtis apima bent jau potencialios transformacijos galimybę. Priešingai Turnerio siekiui išryškinti pozityviąją liminalumo pusę⁸, Thomassenas primena, kad liminalumas yra krizė, giliai prieštaringa, dezorientuojanti patirtis, „visada aiškiai apibrėžta laiko ir erdvės požiūriu“ (2009: 22). Tačiau natūralu, jog ne viskas, apie ką XX amžiaus pradžioje rašė Van Gennepas, tebėra aktualu šiandien. Thomassenas pažymi, jog šiuolaikiniame kontekste liminalumo patirtys gali neturėti ritualinės ar apeiginės išraiškos arba būti įgavusios kitokias formas⁹ (2012: 86). Jį papildė šiuolaikinis ritualų tyrinėtojas Ronaldas Grimesas (2000: 125), teigiantis, kad kai kuriose kultūrose esama iniciacijų, nesibaigiančių jokia nuolatine bendruomene. Grimesas pabrėžia, kad perėjimo apeigas lydinti subjekto transformacija nėra bet koks, o reikšmingas pokytis. Liminalumo laikotarpį jis vadina „perėjimu į ypač formuojantį laiką ir erdvę“ (Grimes 2000: 5–7). Panašiai tyrėjas kalba ir apie ritualus – veiksmingas ritualas turėtų kurti prasmę, leisti atkurti prarastą ryšį ar padėti sujungti fragmentuotą tikrovę į visumą. Tačiau neretai ritualai tampa paviršutiniški, neturi išliekamosios vertės (Grimes 2000: 5–13). Ritualų iliustratyvumas pastebimas ir Ivanauskaitės romanuose, todėl šiame straipsnyje jie aptariami veikiau lakoniškai.

Nors ir nesiremsime Turnerio *liminoido* samprata, negalime ignoruoti kitų šio antropologo atradimų, pavyzdžiui, kad liminalumas gali niekuomet nesibaigti ir tapti nuolatine būseną. Tokia liminali laikysena gali būti itin patogi menininkams, rašytojams ir pan. Straipsnyje mums svarbus ir šio antropologo pastebėjimas, kad liminalumas geriausiai gali būti suprastas per santykį su išlikusia struktūra (Turner 1991: 107–127). Turnerio, kaip aiškiausiai suklasifikavusio (nekasdienio) liminalumo bruožus, mintimis nuosekliai naudojamosi ir šiame straipsnyje. Taigi, straipsnyje liminalumo terminu apibrėžiame tarpinę, pereinamąją subjekto padėtį tarp stabilių socialinių ar kultūrinių sąlygų, netekus apibrėžtų statusų ir tapatumų, praradus aiškius tapatybės orientyrus. Tai – tapatybės išardymo ir (galimo) atkūrimo etapas. Šis perėjimas gali tapti ir nuolatine, pastovia būseną.

Be kelių (Lauros Laurušaitės, Akvilės Rėklaitytės, Dainos Miniotaitės) bandymų taikyti Turnerio liminalumo teoriją literatūrologijoje, išsamesnių liminalumo tyrimų Lietuvoje kol kas stokojama. Konceptas dažniau taikomas atliekant antropologijos, politikos, sociologijos disciplinų tyrimus. Šiems Ivanauskaitės romanams tirti liminalumo teorija dar nebuvo taikyta.

Liminalumo pripažinimas ir tyrimas leidžia kvestionuoti fiksuotas padėtis, kategorijas, nelanksčius tapatybės apibrėžimus, pripažinti pereinamosios erdvės

⁸ Turneriui būdinga akcentuoti liminalumo galimybes, pabrėžti jo teikiamas naujas perspektyvas, kūrybiškumą, tvarkos eroziją.

⁹ Pavyzdžiui, perėjimus palydintys ritualai gali neturėti akivaizdžios socialinės prasmės, o būti atliekami individualiai (Thomassen 2012: 86).

tuštumą. Kaip teigia Dalia Cidzikaitė, identiteto laikymas „grynu arba fiksuotu fenomenu gali vesti į paranojišką veiklą“ (2007: 90). Identitetas nuolat naujai atrandamas, kuriamas ir perkuriamas, o tai sunkiai neįmanoma be liminaliojo etapo patyrimo. Tapatumo krizė autoriui, personažui, žmogui yra viena svarbesnių problemų (Sprindytė 2006: 57). Ne išimtis – Ivanauskaitės proza, pažymėta tokiomis krizėmis, liminaliomis patirtimis, kurių raiška dėsningai keičiasi, Jūratė Sprindytė atkreipia dėmesį į tai, kad:

Ivanauskaitę Vakarų civilizacijos ištuštėjimas nuvedė į Rytų šalis. Dvasinių ieškojimų aistra transformavo jos prozos strategiją ir raišką, pakoregavo kritines nuostatas ir suteikė kitus atskaitos taškus, kurie perkeitė jos kūrybos linkmę nuo tuštybės sukkelto nihilizmo link amžinesnių vertybių (kultūra, religija, pilietinis aktyvumas). <...> Trilogija *Tibeto mandala* apdovanota 2005 m. Nacionaline premija „už atvirumą pasauliui bei jo kultūrinei įvairovei ir kintančių vertybių pojūtį romanuose. (2006: 56–57)

Kaip šių atskaitos taškų buvo ieškoma, kokios vertybinės pozicijos brendo ieškojimų Rytuose metu, savitai liudija minėtoji Ivanauskaitės publicistikos trilogija. Liminalumas čia yra „surasti save“ būseną, vertybių išbandymo ir performavimo laikotarpis¹⁰. Tačiau kaip tai atsispindi to laikotarpio Ivanauskaitės romanuose? Jūratė Baranova užčiuopia, kad svarbus vertybinis lūžis prasideda būtent „Agnijos magijoje“, pasak jos, tai – vienintelis ikitibetinio periodo Ivanauskaitės romanas, kuriame „nuo savinaikos pasukama į išsigelbėjimą“ (2014: 16). Be to, žvelgdami į vėlyvesnius, potibetinius Ivanauskaitės romanus „Placebas“ (2003) ir „Miegančių drugelių tvirtovė“ (2005) matome, kad juose ryškiau nei anksčiau artikuluojama socialinė atsakomybė, rūpestis kitu, mažėja egocentrizmo apraiškų.

„Agnijos magijoje“, „Sapnų nublokštuose“ reikšminga tapatumo krizė – liminalumas, tačiau romanuose ji artikuluojama skirtingai – „Agnijos magijoje“ veikėjos intensyvi saviieška nuveda ją į alternatyvias erdves, į svetimas geografines teritorijas, o „Sapnų nublokštuose“ jau ryški personažų įstrigties problema, fizinė ir vidinė jų benamystė svetimoje kultūrinėje aplinkoje. Straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kaip Ivanauskaitė vaizduoja liminalias personažų patirtis, kokie bruožai joms būdingi? Formuojantys šie patyrimai ar destruktivūs? Kokia vertybine raiška jie pažymėti? Kaip šis vaizdavimas skiriasi abiejuose romanuose ir kodėl? Siekdami atsakyti į šiuos klausimus, tiriamo personažų savivoką, aplinkos suvokimą ir vertinimą, santykį su išlikusia struktūra. Kadangi romano „Agnijos magija“ atveju pagrindinė veikėja sutampa su pasakotoja (autodiagetinis naratorius), aptariame ir naratoriaus klausimą.

Straipsnyje laikomasi požiūrio, kad „Agnijos magijoje“ ir „Sapnų nublokštuose“ iškeliamos vadžrajanos budizmo tantrinės meilės, nebūties, tuštumos,

¹⁰ Tai bene labiausiai matoma patirtinės prozos knygoje „Kelionė į Šambalą“ (1997).

reinkarnacijos idėjos reikalauja atidesnio žvilgsnio siekiant geriau suprasti romanuose vaizduojamą liminalumą. Tokio žvilgsnio stokojama daugelyje ankstesnių Ivanauskaitės romanų tyrinėjimų. Pastebėta, kad tam tikrais atvejais Ivanauskaitė budizmo idėjomis naudojami, kaip būdu „užkoduoti“ kūrinį prasmes – spendžiami savotiški „spąstai“ su budizmu nesusipažinusiui skaitytojui.

Pažymėtina, kad šiame straipsnyje analizuojamus romanus Ivanauskaitė vadino vienais mėgstamiausių, tačiau visiškai nesuprastais kritikų (2007: 42). „Agnijos magija“ ir „Sapnų nublokšti“ kuriami bene aktyviausios autorės saviieškos metu, ir manoma, kad šie romanai gali būti skaitomi kaip chronologiškas, vientisas Ivanauskaitės taip ir neįvykusios inkorporacijos į svečią kultūrą ir šių, naujų, vertybių paieškų pasakojimas. „Agnijos magijoje“ Orientas, budizmas dar tik atrandami, romantizuojami, į juos žvelgiama kaip į problemų sprendimo būdą, o „Sapnų nublokštuose“ pastebimas realistiškesnis, kritiškesnis požiūris į svečią kultūrą, akcentuojant neperžengiamas kultūrines ribas. Straipsnyje darome prielaidą, kad šie romanai taip pat buvo rašyti iš liminalios pozicijos. Rytuose autorė ne tik keliavo, meditavo, bet ir studijavo tibetiečių kalbą, budizmo raštus, priėmė ne vieną iniciaciją – išventinimą į tam tikras praktikas. Gausu medžiagos, interviu, kuriuose Ivanauskaitė artimai susisieja su Rytai, o pasak Jūratės Baranovos, vienu metu į Lietuvą siųstuose laiškuose ji teigė likianti Rytuose visam laikui (2014: 295). Tačiau autorės pasisakymai apie budizmą, Rytų kultūrą ir savo vietą juose kito, pavyzdžiui, (1997 metais) ji teigia drįstanti „laikyti save budiste“. Tačiau dar dažniau ji pastebėdavo, kad „Rytai yra Rytai, Vakarai yra Vakarai, ir jie niekada nesusitiks“ (Ivanauskaitė 1997: 503). Rodos, pastaroji pajauta gilėjo Rytuose praleidus daugiau laiko, antai 2000 metais ji sakys: „Kaip netapau rytiete, taip turbūt netapau ir budiste“ (Ivanauskaitė 2007: 25, 29). 2005 metais interviu, duotame Vandai Juknaitei, Ivanauskaitė prisimena Rytuose kilusius psichologinius sunkumus atsidėjus nuolatinėms dvasinėms praktikoms, teigia, kad vykdamą į Rytus tikėjosi pasiekti nušvitimą, tačiau ilgainiui „nuo budistinės ir tibetietiškos romantikos kasdienybės vienas po kito krito romantiškų vakarietišku iliuzijų šydai“ (2006: 551). Čia ji akcentuoja esmingai kitokias Rytų ir Vakarų pasaulėžiūras, nesutampančius kultūrinius kodus, išsiskiriusius į pasąmonę. Šia prasme įdomūs ir Ivanauskaitės draugo, orientalistų Audriaus Beinoriaus prisiminimai, esą Ivanauskaitė būdama Lietuvoje nepritapo prie lietuvių budistų bendruomenės, kuri ją vertino skeptiškai dėl viešos, su budizmu ir Tibetu susijusios veiklos ir dėl to, kad ji nepraktikavo, t. y. nemeditavo¹¹ (2008: 135). Kad Ivanauskaitė dažnai jausdavosi atstumta, nepritapusi ir svetima daugeliui bendruomenių (tarp kitų rašytojų, tarp kritikų, tarp tautiečių, neteisingai suprasta visuomenės ir pan.), ryškų ir Dovelės Zelčiūtės

¹¹ Beinorius čia pat primena, kad budistu gali vadintis tik tas, kuris jį praktikuoja (Beinorius 2008: 135).

sudarytoje knygoje „Jurga. Atsiminimai, pokalbiai, laišakai“ (2008). Tai, kaip dažnai autorė apie tai prabildavo viešai, liudija, kad jaustis kokios nors bendruomenės dalimi jai buvo svarbu. O faktas, kad Ivanauskaitė, būdama Rytuose ir iš jų grįžusi nuolat aktyviai kūrė – tapė ir rašė – dažnai Tibeto, budizmo įkvėptomis temomis¹², leidžia ją matyti kaip tarpininkę tarp dviejų kultūrų. Galbūt tas perėjimas, prisijungimas įvyko vėliau¹³, nesiimame to svarstyti.

LIMINALUMO KRIZĖS SPRENDIMAS *AGNIJOS MAGIJOJE*

Šis romanas rašytas 1993–1994 metais (tą romane nurodo autorė) Vilniuje, autori jau pabuvojus Indijoje, Dharamsaloje. „Agnijos magijos“ pagrindinė veikėja trečiojoje romano dalyje taip pat išvyksta į Indiją. Romanas parašytas pirmuoju asmeniu, svarbiausios tampa subjektyvios veikėjos patirtys. Tačiau paratekste, savotiškame įžanginiame žodyje, perteikiama mistiška istorija, kaip šios knygos autori sutikta mergina perdavė savo dienoraščius. Sužinome, kad pati Agnija yra dingusi be žinios, o tolesnis pasakojimas – tai jos dienoraščiai¹⁴.

Romane įteisinama savotiška maginė-religinė atmosfera (tą sufleruoja jau pavadinimas). Struktūriškai romanas suskaidytas į tris dalis: „Agnija“, „Magija“ ir „Agnijos magija“¹⁵. Antrojoje dalyje ši maginė atmosfera kuriama sutikus Viliją – moterį, perduodančią Agnijai „slaptą mokymą“, kreipiantį link dvasinių praktikų. Tai – budistinių, mistinių (gnostinių, alcheminių ir pan.), krikščioniškų tiesų samplaika, Agniją skatinanti pasikeisti, „apsivalyti“ nuo ankstesnės savęs – maldomis, bažnyčios lankymu, atsiskyrimu nuo visuomenės, meditacija. Agnijos skepsiui traukiantis, Vilijos autoritetas jai vis auga, kol pagrindinė veikėja užima savotiškai pasyvią, klusnią poziciją. Jų tarpusavio santykis kone idealiai atitinka Turnerio neofitų aprašymą: „tarsi jie būtų sugrąžinti <...> į visiškai amorfišką būseną, kad būtų galima juos suformuoti iš naujo ir suteikti papildomų galių, kurių prireiks perėjus į naują gyvenimą“ (1991: 103). Liminalumo požiūriu Vilija yra Agnijos iniciacijų vedlė, galutinai įtraukianti ją į liminalią erdvę – kad pagrindinė veikėja jau prieš sutikdama Viliją jaučiasi decentruota, savidestruktyvi (trokštanti „išnykti“, nebūti), o jos santykis su aplinkiniais – konfliktiškas, liudija pirmoji romano dalis. Romano

¹² 1996 metais išleista pirmoji trilogijos knyga „Išremtas Tibetas“, 1997 m. – „Kelionė į Šambalą“, 1999 m. – „Prarasta pažadėtoji žemė“.

¹³ Turimas omenyje galimas perėjimas – inkorporacija į Lietuvos visuomenę, galutinis išivietinimas Lietuvoje, „atsivertimas“ į krikščionybę, kaip kartais teigiama ar pan.

¹⁴ Šis literatūrinių kaukių žaidimas panašus į Ivanauskaitės regztą intrigą, kai savo rašytą poeziją ji pateikė kaip Himalajuose sutiktos moters kūrybą. Jūratė Baranova tai sieja su autorės drovėjimusi viešinti savo poeziją (2014: 323).

¹⁵ Tiesa, kaip savarankiška dalis dar figūruoja ir „Agnijos magijos žodynėlis“.

pradžioje nevaizduojamas joks ryškus atsiskyrimas nuo įprastinės socialinės ar kultūrinės tvarkos, manome, kad Agnija jau yra toje „surasti save“ būsenoje. Tačiau Vilijos mokymas liminalumo patirtį gerokai pagilina¹⁶ – jis reikalauja askezės, vienatvės, nuolatinių praktikų, priešingai Agnijos ankstesniam – bohemiškam – gyvenimo būdui.

Agnija nėra ruošiamą „tipinei“ integracijai į visuomenę – tai suprantama iš Vilijos mokymo, iš esmės kiršinančio su aplinkiniais. Pavyzdžiui, Agnijai nuolat primenama, kad ji mąstanti įsigalėjusiais stereotipais. Vilijos lyderystę ir autoritetą įtvirtina ne tik Agnijos pažeidžiamumas, bet ir Vilijos jau turimos „galios“ – ji galinti skaityti mintis, alchemijos pagalba daryti stebuklus. Gilėjanti liminalumo krizė romane ryškiausiai išreiškta blogėjančiais Agnijos ir ją supančiųjų santykiais, pykčio ir liūdesio protrūkiais, po jų atsirandančiu kaltės jausmu. Vidiniai virsmai, emociniai protrūkiai tampa nesuprantami jai pačiai – veikia pati sau tampa vis svetimesnė. Dabar jai svarbiausia vidinė kova su aistromis, neišsąmonintais impulsais, savidestruktyviu elgesiu (alkoholiu, atsitiktiniu seksu ir pan.). Po sąmoningesnių etapų veikia vėl grįžta prie ankstesnės savęs – bohemiškos, destruktivios – tokios, kokios pati negali pakelti. Romane parodoma, kad vykstant vidiniams pokyčiams, imama nesutarti net su artimais žmonėmis – tai paaiškinama šimtmečių patirtimis, kai pasirinkusieji dvasinį kelią atsiskirdavo nuo visuomenės, kad nekeltų kitiems grėsmės. Turnerio teigimu, liminalūs subjektai, būdami nei „ten, nei čia“, jau savaime yra teršiantys ir pavojingi visuomeniniu požiūriu (1967: 97).

Romane kuriama ryški opozicija tarp visuomenės „masinės“ mąstysenos, joje nusistovėjusios tvarkos (struktūros) ir atsiskyreliškos išminties. Individualumas ir vienatvė suprantami kaip neišvengiami pereinant į autentiškesnę būvį, parodoma, kad savivaizdis ryškėja būtent atsitraukus nuo socialinių, kultūrinių aplinkybių, neišvengiamai veikiančių tapatumą. Vilijos mokymas priešišką požiūrį į daugumą tik dar labiau kursto: „valdžia, jėga, prievarta, pinigai, kūniški malonumai – tai ir yra svarbiausieji stereotipai, ant kurių laikosi visuomenė“ (Ivanauskaitė 2006: 110)¹⁷. Paradoksalu, tačiau autentiško žvilgsnio į tikrovę Vilija moko bekompromisio teigimu, piršdama savas tiesas. Ryškus Agnijos liminalumo bruožas – priešiškus bene ryškiausiai išreikštas vertinant ne tik „beveidę“ visuomenę, bet ir bohemią, intelektualus. Pašiepiami stereotipiniai – kenčiantys menininkai, atvirai kritikuojamos „madingos“ jų nuostatos – savigaila ir savigriova, poreikis rašyti „krauju“, laisvai besiliejtantis alkoholis. Šia prasme provokuojanti, pačios autorės atsiribojimą (ir atribojimą) pažyminti ir romano paantraštė: „tik ne intelektualams“. Romane intelektualų, bohemos gyvenimas „nudvasinamas“, siekiama nuo jo atsitapatinti, kaip

¹⁶ Thomasseno manymu, prasminga atsižvelgti į liminalumo patirčių intensyvumą (2009: 17–18).

¹⁷ Tokių Vilijos „pamokymų“ romane gausu, pavyzdžiui, minios žmonės apibūdinami kaip „asilaičiai, kuriems prieš nosį tabaluoja ant pagalio pririšta morka“ (Ivanauskaitė 2006: 147).

nuo savotiškai suteršiančio, pasirinkus eiti „dvasingesniu“ keliu – juk Agnija taip pat buvo pasirinkusi tokį gyvenimą. Kadangi savidestrukcija, svaiginimasis tebėra būdingi ir Agnijai, kova su šiomis savo savybėmis perkeliama ir į kovą su tokių pat įpročių turinčiais aplinkiniais.

Atskirai reikėtų apžvelgti veikėjos santykį su kitomis struktūromis – gimtine ir tautiečiais. Vilnius slegia, yra „geriantis“, niūrus ir pilkas, jame dažnai pastebima bevedė, bedvasė minia. Tautiečiai regimi kritiškai („jie [lietuviai] – taip ištroškę daiktų“) (Ivanauskaitė 2006: 42), nematoma galimybių čia jaustis gerai („čia man paprasčiausiai nebuvo gyvenimo“ (Ivanauskaitė 2006: 58). Visai kitokią laisvę teikia Amsterdamas ar Indija, į kurią patraukiama trečiojoje dalyje. Čia veikėja demonstruoja kosmopolitiškumą, neprisirišimą prie namų, pabrėžiama naujo gyvenimo galimybė. Tėvynė, tautiečiai svečių šalių kontekste pasirodo kaip apribojantys savikūrą, įkalinantys socialinių kaukių arsenale, primetantys savus reikalavimus. Agnija trokšta liminalumo anonimiškumo ir jo teikiamos laisvės, kai viskas tampa įmanoma. Indija šiuo požiūriu siūlo džiaugsmingumą, gyvybingumą – tai, ko trūko Lietuvoje ir viduje. Taigi vidinės transformacijos siekiama ne tik vidiniu darbu – didelė reikšmė tenka ir išorinėms aplinkybėms. Indija iškart susiejama su teigiama vidine būseną, laisve naujai kurti tapatumą, čia tampa įmanoma nusimesti Lietuvoje slėgusius socialinius vaidmenis ir įpročius. Taigi erdvinis teritorinis perėjimas Agnijos liminalumui suteikia pozityvesnę prasmę – vidinio sąstingio mažėja, pajuntamos galimybės judėti link vientisesnės savęs.

Reikšmingą lūžį Lietuvoje Agnija patiria po Vilijos pasiūlytos „savęs sunaikinimo“ – čodo¹⁸ praktikos su veidrodžiu. Vilija tai įvardija ritualine mirtimi, atlikta dar šamanų, kone tiesiogiai susiedama ją su gentinių, Turnerio tirtų bendruomenių liminalumu. Ši praktika susiejama su prisikėlimu, kurio „metu buvo siekiama sunaikinti visus stereotipus, dualistinių mąstymą <...> baimę“ (Ivanauskaitė 2006: 177). Tai – Vilijos mokymo viršūnė, jos rengiama simbolinė identiteto mirtis, iniciacija į kitokį būvį, romane sutampanti su aukščiausiu įtampos tašku. Tačiau ji nepasiteisina: Agnijai pradėjus praktikuoti, mistiškai pasirodo personažas Hermis, siekiantis sunaikinti Agniją, kol ji su Vilija nesunaikino jo¹⁹. Čia siužetas tampa sapniškas, vyksta gaudynės, iškraipomas loginis priežastingumas, komplikuota tampa romano erdvė (tarytum sapne) – Agnija vos nemiršta, tačiau taip ir lieka nesupratusi – tai buvo tikra ar iliuzija. Liminalios patirties intensyvumo prasme pasiekiamas aukščiausias taškas. Iliuziškumas toks stiprus, kad imama abejoti įvykių, regimybės tikrumu. Po šių patyrimų įvyksta ir siužetinė atomazga – Hermio persekiojimas galutinai nubraukia alternatyvių pasaulių ir magijos žavesį – Agnija

¹⁸ Laiškuose, iš Indijos siųstuose Vytautui Rubavičiui, Ivanauskaitė pasakojo ir pati įnikusi į čodo – savęs (ego) sunaikinimo, suniokojimo praktiką (Ivanauskaitė 2008: 596).

¹⁹ Taip paaiškėja, kad toks buvęs ir Vilijos teiktų mokymų tikslas.

palieka Viliją, Lietuvą – ieškojimais tęsiami toliau, baigiasi ir antroji romano dalis („Magija“). Bendrąja prasme romane gausu fantastinių įvykių²⁰, veikėjos abejonių dėl jų „realumo“. Turneris yra pastebėjęs, kad liminaliais laikotarpiais susilpnėja bendras racionalumo pojūtis, kritiniai gebėjimai ir suklesti iracionalūs dalykai (1967: 103–110). Iliuziškumas, mistinės, ezoterinės patirtys ir kaupiamos žinios – apskritai yra ryškiausias Agnijos liminalios patirties bruožas. Tačiau kuo labiau artėja veikėjos integracija, tuo labiau sklaidosi iliuzijos – Indijoje budistų vienuolis Situ (užimantis naujo mokytojo poziciją) paneigia alchemiją ir magiją, tardamas, kad „magija – tai gyvenimas be apgaulės. Neapgaudinėjant nei savęs, nei pasaulio“ (Ivanauskaitė 2006: 327). Taip sumenkinamos iki šiol veikėjai perduotos „slaptos žinios“ – suprantame, kad jos buvo iškreipiančios, falsifikuojančios Agnijos „tikrovę“, taip antroji labiausiai iliuzinė romano dalis dekonstruojama. Mistifikuotos (budistinės ir kt.) žinios Indijoje supaprastinamos iki pačio budizmo pagrindo – atjautos ir meilės kiekvienai būtybei.

Bendrąja prasme romane ryšku, kad Agnijos žvilgsnis į aplinkinius – tai konfrontacijų, nuolatinių supriešinimų, vertinimų kupina žiūra. Tai galima suprasti turint omenyje liminalumo anonimišką prigimtį – būtent per skirtumus, priešpriešinant save su kitais, tampa lengviau apibrėžti „savąjį aš“, kurio kontūrai vis neaiškesni. Rodos, būtent socialinis „nematomumas“ skatina nuolat paliudyti, įtvirtinti savo išskirtinumą: Agnija pirmoji yra pastebima mokytojų – dvasinių „vedlių“ – tiek Indijoje, tiek Lietuvoje, Rytuose ji trokšta būti vienintelė lamos mokinė, laiko save pranašesne už kitus vakariečius ieškotojus, nes jau yra įsisavinusi Vilijos mokymą. Šia prasme liminalumo patirtys romane ambivalentiškos: norint pereiti į kitokį būvį, suprantama, jog socialinės kaukės trukdo pažinti tikrąjį „aš“ (todėl būtina atsiskirti nuo visuomenės), kita vertus – siekiama suteikti sau galios, taigi ir pranašumo prieš kitus – nesitenkinama „visišku išnykimu“. Veikiausiai dėsninga, kad prarandant glaudesnę ryšį su aplinkiniu pasauliu viduje vykstantys virsmai ima atrodyti kaip unikalūs, ypatingi. Kalbėdamas apie nestruktūrinį liminalumo pobūdį Turneris tai vadina „silpnųjų galiomis“. Panašu, kad Ivanauskaitė ypač mėgo tokių galių suteikti savo personažams – vėliau pasirodžiusiame romane „Placebas“ (2003) būrėjai Julijai prieinamas visiškai kitoks žvilgsnis iš anapusybės – ji viską regi iš mirusiosios perspektyvos. „Sapnų nublokštuose“ Tenvaras Ošaras išmano slaptosios doktrinos mokymą, skleidžia jį kitiems ir gali bendrauti su anapusybe. Ivanauskaitės romanuose tik atstu nuo varžančios ir suvienodinančios struktūros gali skleisti alternatyvios erdvės, transcendentiniai ar bent jau sakralesni patyrimai.

²⁰ Pavyzdžiui, Vilija gali skaityti mintis, alchemijos pagalba yra susikūrusi antrininką (Hermį), o kai kurie daiktai ir žmonės staiga stebuklingai atsiranda ir pradingsta.

Agnijos savivaizdyje reikšmingi vidiniai pasidalijimai, autoironiški intarpai, nuolatinis žvilgsnis į save iš šalies, romane išreikšti besiginčijančiais balsais galvoje, prabylančiais Agnija Skeptike, Agnija Pesimiste, Agnija Dekadente, Agnija Kritike ir t. t. Šis kritinis mąstymas, savirefleksija, įtikinamai perteikia sąmonės pasidalijimą, proto įpročius, kurie neleidžia priartėti prie taip trokštamos vienovės su pasauliu. Autorei sekant budizmo tradicija, protas artikuliuojamas kaip kliuvinys – įpročių, skepticizmo, vidinio susiskaldymo šaltinis. Kone dažniausi Agnijos troškimai – išnykti, ištirpti, prapulti, tačiau šie norai įgauna skirtingas reikšmes – destruktyviają (savinaikos) ir pozityvesnę – nusikratyti savo ego, priartėti prie pirmapradės tikrovės, neaptemdytos proto kuriamų konstrukčių. Kad ir kokią reikšmę įgytų, šie norai liudija apie veikėjos kančią, netgi desperaciją nebepakeliant vidinių prieštaravimų. Taip ilgainiui konkretėja veikėjos tikslas, norima pasiekti kitokią, grynesnę, sąmonės būseną – suvokiama, kad tik tada gali pasikeisti ir aplinkinis pasaulis.

Žvelgiant iš naratologinės perspektyvos, Agnija yra nepatikimas naratorius, ji teigia galėjusi suklysti perduodama Vilijos mokymą – netiksliai atkartoti, suprasti ar pan. Čia dar svarbesnis Agnijos atotrūkis tarp žodžių ir veiksmų. Pavyzdžiui, Indijoje ji tikina save (ir skaitytoją) nuolat medituosianti, tačiau naktis leidžia su Kašmyro pirkliu rūkydama hašišą. Nors teigia aktyviai ieškanti budizmo mokytojo, sutikusi patrauklų vienuolį, pirmiausia mėgina su juo permiegoti. Tokie neatitikiškai išryškina neįveiktus instinktyvius potraukius, sau keliamus asketiškus reikalavimus, neatitinkančius aistringos prigimties.

Ryšku, kad Agnijai desperatiškai svarbu rasti iniciacijų vedlį – mokytoją. Mokytojo figūra palengvina perėjimą, nes gali pasiūlyti mokymą, pagrįstą tam tikra struktūra, kurios taip stokojama liminalume – juk perduodamos žinios įvelkamos į tam tikrą tvarką, suteikiamas naujų įpročių rinkinys. Mokytojai perduoda naujas vertybes (Situ Agnijai kalba apie atjautą ir meilę, būtinybę gyventi be iliuzijų), tačiau, Turnerio teigimu, čia būtinas visiškas liminaliųjų paklusnumas (1967: 99). Tačiau Ivanauskaitė suproblemina šį mokytojo ir mokinio santykį – Agnija pamilsta Situ, vėlgi pasiduodama aistroms, siekia su juo permiegoti. Taip vienuolio viliojimo epizodas tampa „tikriausia“ ir prasmingiausia mokytojo pamoka, kurios metu perduodamos anksčiau minėtos budizmo tiesos. Jų dialoge išryškėja ir skirtingų Rytų–Vakarų mąstysenų nuostatos: Agnija trokšta *turėti*, pasisavinti kitą, Situ – tiesiog *būti*.

Nors vienuolis Agniją palieka, tačiau būtent dėl to patiriama kančia, gniuždanti vienatvės laisvė atveda ją į tuštumos išgyvenimą ir po jo patiriamą harmoniją: „Liko tik Tuštuma. Įstabi ir bauginanti. <...> Viskas buvo viena, vieninga ir vientisa. Be pradžios ir be pabaigos“ (Ivanauskaitė 2006: 368). Tokia – romano pabaiga reikalauja atidesnio žvilgsnio. Ivanauskaitė čia „įgyvendina“ budistinę tuštumos

sampratą, kuri, pasak Agnės Budriūnaitės, nėra nebūtis ir neturi būti suprantama kaip būties opozicija. Tuštuma *suunyataa* leidžia suvokti pačioje būtyje slypinčią tuštumą. Ji greičiau primena būtį ir šia „prasme suunyataa reiškia pilnatvę“ (2004: 56–57). Filosofės teigimu, tuštuma „reiškia esminį išsilaisvinimą iš prisirišimo prie savęs, prie Aš, kitaip tariant, prie subjektyvumo ir pastarojo sunaikinimą tampant ne-Aš“ (Budriūnaitė 2004: 58–59)²¹. Šia tuštumos prasme Ivanauskaitė liminalumo pabaigą vaizduoja netradiciškai – perėjimas įvyksta ne prisijungus prie naujų socialinių ar kultūrinių sąlygų, o peržengus vidines ribas, įveikus savo prieštaravimus ir dualumą. Kad perėjimas sėkmingas, suprantame iš vidinio (ir aplinkos) vientisumo pažymėjimo, suskaldytos, neramios ir aistrų blaškytos sąmonės tapsmo integralia ir „vieninga su aplinka“. Tokiame budizmo kontekste svarbiausiu perėjimu tampa vidinis virsmas. Veikiausiai neatsitiktinai virsmas įvyksta būtent dingus pamiltam vienuoliui – taip romano pabaiga Agnijos patirtą liminalumą nušviečia kaip susidorojimo su savo ego ir prisirišimais etapą, gausų iliuzijų, netikrumo, pažeidžiamumo ir vidinio susiskaldymo. Budizmo kontekste tapatumo sąvoka nustoja savo reikšmės, subjektą suprantant kaip visumos dalį, ne atskirybę, kurią kuria būtent savojo „aš“ apibrėžimas. Šiai idėjai antrina ir romano pradžioje pateikiamas Agnijos „įžanginis“ žodis, kuriame teigiama: „Savo kelio pradžioje svajojau apie vientisą asmenybę. Bet netrukus suvokiau, kad „Aš“, apie kurį šitiek šneka Vakarų psichologai – neegzistuoja. Žmogus niekada nebūna toks pats“ (Ivanauskaitė 2006: 8). Šį komentarą apie daugialypį, nuolat kintantį „aš“ taip pat turėtume suprasti budistiniame nuolatinės kaitos ir praeinamumo kontekste. „Aš“ budizmo požiūriu nėra pastovus, nėra ir realus. Nėra jokio „aš“, kurį būtų galima suvienyti ar apibrėžti.

Taigi romane atsiskyrimas nevaizduojamas, o prisijungimas (netradicine forma) – trumpu epizodu pabaigia romaną. Ryšku, kad Ivanauskaitei kur kas svarbiau akcentuoti dvasinį perėjimo virsmą nei socialinį ar kultūrinį jo matmenį. Daugiausia romane vietos skiriama būtent liminalumo tapatybės krizei, kuri išryškina veikėjos fragmentuotą sąmonę, konfliktiškus santykius su aplinkiniais, liminalaus anonimiškumo „kompensaciją“ savo išskirtinumo liudijimu. Tačiau ryškiausias Agnijos liminalumo bruožas – iliuziškumas, pasireiškiantis iškreiptu tikrovės matymu, neatsparumu svetimoms įtakoms (Vilijos mokymui). Veikėjos dezorientaciją turintys palengvinti iniciacijų vedliai mokytojai, viena vertus, perteikia gana aiškias vertybines kryptis, kita vertus, jų mokymas vėliau arba paneigiamas (Vilijos atveju – kaip iliuziją stiprinanti magija), arba yra veiksmingas veikiau

²¹ Tuštumą Ivanauskaitė aiškina panašiai: „Tuštuma, Šunjata, anaipol nėra niekas, o budizmas jokių būdu nėra nihilizmas, kaip kartais bandoma teigti Vakaruose. <...> iš esmės Šunjatą patirti galima tik neverbaliename, nedualaus mąstymo lygmenyje ir tai panašiau į apreiškimą, praregėjimą, nušvitimą nei į intelektualinį suvokimą“ (2007: 26–27). Kad tuštuma vargiai gali būti suprantama tik intelekto pastangomis ir tam reikalingas praktikavimas, akcentuoja ir Budriūnaitė (2004: 52).

netiesiogiai – Agnija perėjimo slenkstį galiausiai įveikia viena. Taip tarytum paliudijamas kiekvieno ieškotojo kelio unikalumas.

Naratorologės Monikos Fludernik teigimu, naratyvas padeda perpasakoti savo gyvenimą sau pačiam, o fantazija padeda pasakojančiajam sujungti skilusias, skirtingas savo tapatybės dalis (2007: 261). Ši pastaba rezonuoja su Ivanauskaitės komentaru apie „Agnijos magiją“: „kaip tik jame [romane] bandžiau apčiuopti ir pati sau išsiaiškinti tą naują kelią, kurį jaučiau beprasidedant“ (2007: 43). Jis leidžia manyti, kad Ivanauskaitė taip pat rašė šį romaną iš liminalios pozicijos, siekdama konkretizuoti joje vykstančius virsmus. Tačiau reikia pripažinti, kad (galbūt parašytas iš liminalios pozicijos) romanas pretenduoja budistines tiesas įtvirtinti gan dogmatišku ir ideologiškai uždaru būdu – tai ypač ryšku kategoriškame Vilijos mokyme, kur tiesmukai ir bekompromisiškai perteikiamos budizmo tiesos. Romane kuriamas savitas, tačiau budizmo filosofija sekantis nušvitimo mitas.

Tokia pozityvia integracija, krizės išsprendimu pažymėta romano pabaiga nėra dažnas Ivanauskaitės romanų bruožas, galbūt susijęs su tuo metu autorės dar tik atrandamais Rytai, jų idealizavimu. Jau kitaip prabylama romane „Sapnų nublokšti“.

ROMANAS *SAPNŲ NUBLOKŠTI*: ĮSTRIGTIS LIMINALUME

Tai jau kur kas sudėtingesnės kompozicijos, didelės apimties romanas, sudarytas iš dvylikos skyrių. Kiekvienas jų atskleidžia atskiro veikėjo perspektyvą, visažinio naratoriaus papasakotą istoriją. Dėl veikėjų gausos ir įvairovės liminalias patirtis šiame romane labiau tinka aptarti bendrais bruožais, juolab kad svarbiausių veikėjų istorijos turi bendrų sąlyčio taškų.

Daugelį veikėjų sieja bendra vieta – visi jie yra Neten miestelyje Himalajuose, Sirdies Pleišto vienuolyne. Kaip paaiškinama romane, Neten išvertus iš šambaliečių, reiškia „samsarą, ciklinę egzistenciją, užburta gimimų, gyvenimų ir mirčių ratą, besisukantį iliuziniame, bet kančios kupiname pasaulyje“ (Ivanauskaitė 2000: 13). Miestelio pavadinimas sufleruoja ir apie kitokią prasmę – kad veikėjai yra ne ten, kur turėtų būti. Visi jie tarpusavyje pažįstami, o juos vienijančiu centru tampa Šambalos kūras²² Tenvaras Ošaras, skleidžiantis Slaptosios doktrinos mokymą. Daugelis jį laiko dievišku, mistišku, junta jam instinktyvią trauką. Kai kuriems jis tampa mokytoju, kitiems – mylimuoju ar aistros objektu.

Daugelis personažų (Ara, Evita, Džimbymas, Svinarskis, Dunia, Bum-Bum) – atvykėliai iš svetur, pajutę Rytų trauką, ieškantys vidinės ramybės. Beveik visus

²² Dvasinis mokytojas.

juos sieja patiriama kančia, priklausomybės, atsainus ar netgi priešiškas požiūris į paliktus namus ir tėvynę, ankstesnį gyvenimą. Šie personažai reikšmingai nepriškiria savęs jokioms socialinėms grupėms, daugelis jų – neabejotini individualistai. Tenvaras, atsiduriantis įvykių centre, kurį visi vienaip ar kitaip nori pasisavinti, išryškina konkurencingą tarpusavio atmosferą – daugelis jų – egocentiški, nežmo-giški vienas kitam, nesugebantys užmegzti artimo ryšio. Kone visi veikėjai kažko ilgisi arba jaučia tuštumą, neišsipildymo jausmą, stokoja sąmoningumo ir aiškaus savivaizdžio. Jų savivaizdyje itin ryškus iliuziškumas – Vytautas Rubavičius pastebi, kad romane personažo savivaizdis dažnai prieštarauja tam, kaip jį mato kiti – save įprastai regint geresnį (2007: 90). Visažinis, gan intymus (perimantis veikėjų kalbą, pasaulėjautą) naratorius ironiškai ir skeptiškai vertina tokią jų nuomonę: „Džimby-mas manė, kad kalba protingai, bet iš tikrųjų kalbėjo kvailai“ (Ivanauskaitė 2000: 104). Tokio naratoriaus pasirinkimas, tų pačių įvykių pasakojimas iš skirtingų pers-pektyvų išryškina ne tik subjektyviai veikėjų vertinamą tikrovę, bet ir veikėjų dezo-rientaciją, svetimumą, melą sau.

Daugelis veikėjų „sustabdyto“ pasiryžimo, negalintys iš esamos situacijos pajudėti tiek fiziškai, tiek mentaliai, pavyzdžiui, Ara neįstengia palikti Neten, Džimby-mas – mesti gerti, Evita – trokšta, bet nesiryžta nusižudyti. Jų liminalumo įstrigtis pažymėta ir erdve – miestelis Neten izoliuotas nuo likusio pasaulio, visi jie gyvena (viešbučiu paversto) vienuolyno vienutėse. Liminali erdvė juos sukausto, paraly-žiuoja judesį, nė vienas neišnaudoja jos konstruktyviai. Jie – praradę gebėjimą kurti savo likimą, jų liminali laisvė tapusi kalėjimu. Bjørnas Thomassenas pastebi, kad nors liminalume daug kas tampa nebesvarbu, paradoksalu, tačiau prasmė dažnai būna apibrėžiama net per stipriai (2014: 1). Tai buvo matyti „Agnijos magijoje“, tai pastebima ir „Sapnų nublokšti“ veikėjų elgesyje – Ara ir Evita desperatiškai įsimyli Tenvarą, Džimbymas jį taip pat regi kaip vienintelį reikšmingą dalyką, Svi-narskis po beprasmiškų ieškojimų Rytuose jaučiasi nušvitęs ir turįs žūtbut skleisti savo mokymą. Ar tai būtų dievinamas kūras ar aistros, meilės idėjos, šis fanatizmas nė vienam neleidžia išvysti jų tikrovės objektyviau ar bent kiek sąmoningiau, taigi ir jos pakeisti. Laimės ar aiškumo jie ieško išorėje – kitame žmoguje, alkoholyje, situacijos kontrolėje ar, kaip Svinarskis – per nušvitusiojo statusą. Svinarskis ar Dunia, visuomenės atstumtieji, kuriuos į liminalumą pastūmėjo ankstesnė socia-linė aplinka (aplinkinių lūkesčiai, skurdžios gyvenimo aplinkybės). Svinarskio per-sonažas įdomus tuo, kad įkūnija tarp rytietiško doktrinų ir vakarietiško požiūrio įstrigusį individą, kuris negalėdamas įsisavinti svečios kultūros tiesų, kvailinamas dvasinių mokytojų, galiausiai pasijaučia esąs naujuoju pasaulio pranašu. Socialinio anonimiškumo, liminalios įstrigties problema čia vėlgi įgyja būtinybę liudyti savo pranašumą – skaitytojui atskleidžiama, kad šis mesijo statusas taip pat iliuzinis, klai-dinantis. Liminalumui iš esmės būdinga dingę aiškūs (tapatumo) atskaitos taškai,

tačiau tai pakeliama ne visiems, matome, kad kai kurie Ivanauskaitės personažai šia antistruktūros savybe nesitenkina, siekia tai transformuoti į galią. Tokį liminalumo pavojų yra pastebėjęs ir Turneris²³, teigęs galimą antistruktūros pasaulėžiūros transformaciją į fanatišką, karingą, išskirtinę bendražmogiškų tiesų raišką (1991: 112).

Daug dėmesio skiriama Evitos personažui ir ją nuolat lydinčiai instinktyviai mirties traukai, nebūties troškimui. Tai panašu į Agnijos troškimą išnykti, tačiau Evitos istorijoje šie troškimai plėtojami nuosekliau. Evitos atveju galime kalbėti apie išsilaisvinimą nuo per aktyvaus, slegiančio buvimo, savotiško ego pertekliaus, nebūtis (ypač Evitos atveju) idealizuojama, suteikiant jai sakralesnę nei buvimo prasmę. Evita nesugeba pakreipti savo gyvenimo kita linkme, kaip ir kitų – jos ryžtingi judesiai suspenduoti, absoliuti nebūtis regima kaip vienintelis išsilaisvinimas. O Duniją, atvirksčiai, visą gyvenimą persekioja mistiška juodoji skylė, įtraukianti į absoliučią nebūtį – savotišką užsklandą, iš kurios atsipeikėjusi Dunia nieko nebeatsimina.

Kaip romane pasireiškia struktūros funkcionavimas, koks liminalių personažų santykis su ja? Būtent vakarietiški stereotipinio mąstymo įpročiai trukdo personažams įminti būties paslaptis ir išsilaisvinti iš kančios. Į vakariečius žvelgiama kaip į įkalintus racionalume, išimtinai logika grįstame pažinime – priešingai intuityviai rytiečių pajautai. Tai ryškiai matyti Ivanauskaitės kūriniių²⁴ neigiamose psichologų, psichoanalitikų reprezentacijose, kur jie, kaip ir psichologė Evita, mėgina sudėlioti viską „į tvarkingas krūveles“. Ši veikia labiau už viską bijo prarasti visa kontroliuojantį protą. Skeptiškas naratorius pažymi, jog psichologija bejęgė pažinti tai, kas nepažinu. Apskritai Turneris racionalumą, stabilumą, kognityvinę funkciją priskyrė struktūrizuotai veikiančiai visuomenei (1991: 127). Ivanauskaitė šiuo požiūriu visą Vakarų pasaulį vaizduoja kaip susiskaldžiusią struktūrizuotą, savo suvokimo pančiuose apribotą visuomenę. Itin kritiškai ji žvelgia į vakariečių poreikį vartoti, banaliai priimti Rytų tiesas, pavyzdžiui, Džonas Hukas Amerikoje kaip prekes pardavinėja dvasinius mokytojus iš Rytų, Svinarskis nesugeba perprasti Rytuose neegzistuojančios perskyros tarp „aš“ ir „kiti“. Rytų „atributai“ – joga, vegetarizmas, kūrų mokymas vakariečių suvartojami pernelyg nereflektuojant, paviršutiniškai, panaudojant juos kaip tuščias emblemas, ženklus. Socialiniai statusai romane taip pat įgauna neigiamą, tuštybės atspalvį: Evita, Džimbymas vakarietiskame pasaulyje yra garsenybės, kurių vidiniam pasauliui tai jokios vertės neatneša. Taigi daugelis veikėjų yra perėję į svetimą kultūrinę erdvę, kurios ženklų nesugeba įsisavinti. Romane vystoma reinkarnacijos²⁵ idėja – paaiškėja, kad aptarti veikėjai yra persikū-

²³ Tiesa, kalbėdamas apie *communitas* judėjimus – liminalias bendruomenes (Turner 1991: 112).

²⁴ Romanuose „Ragana ir lietus“, „Placebas“.

²⁵ Reinkarnacijos teorijoje teigiama, kad „mes gyvename daugybę kartų. Tik kitu pavidalu ir kitoje vietoje“ (Ivanauskaitė 2007: 14).

nijusios, Lietuvoje atgimusių šambaliečių, praeituose gyvenimuose padariusių daug klaidų, sielos. Tenvaro Ošaro misija – juos grąžinti į Šambalą. Šambala romane yra prarasta, kone ideali, tačiau realiai egzistuojanti žemė, dabar okupuota mlechų, o jos gyventojai šambaliečiai – pabėgėliai²⁶. Tenvaras, kaip ir jo tėvynė Šambala, romane įkūnija meilės idėją – tai, ko daugeliui personažų labiausiai trūksta. Svarbiausia, kad šitaip personažų liminalumas nušviečiamas naujai: jų patiriamos kančios aiškinamos tuo, kad „tie žmonės blaškosi po pasaulį, patys nežinodami ko ir kodėl ilgisi“ (Ivanauskaitė 2000: 167). Visi jie ilgisi prarastų namų – Šambalos ir jos meilės energijos, tačiau to nesupranta. Šia prasme komplikotos yra daugelio veikėjų skyrių pabaigos²⁷ – Ara iškeliauja į nežinomybę, Evita – į giliausius įsimylėjusių savižudžių pragarus, Džonas Hukas išskrenda į liepsną, Dunia išnyksta juodojoje skylėje ir t. t. Ar jie atgimė? Ar pasiekė Šambalą ir užbaigė liminalumo kančias? Audinga Peluritytė taikliai pastebi vaivorykštės simboliką romane, pasak jos, tai budistinė harmonijos forma, leidžianti prognozuoti, jog kai kurie prieš „pasitraukimą“ ją regėję personažai vis dėlto pasiekė tuštumą arba Šambalą, t. y. išsilaisvino iš samsaros kančių (2023: 42–43). Čia reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad tokia pozityvi pabaiga ištinka ne visus, panašu, kad labiausiai vertybiškai klydusius personažus Ivanauskaitė „nubaudžia“ – antai Evita, galiausiai užsakiusi savo žmogžudystę, nugarma į „giliausius [įsimylėjusių savižudžių] pragarus“ (Ivanauskaitė 2000: 286). Svinarskis dingsta kitoje, neapšviestoje, tikrovės pusėje. Plėtojama idėja, kad tik „pažinusieji meilę lengvai įveiks kelią tarp mirties ir gyvenimo“ (Ivanauskaitė 2000: 437). Ši reinkarnacijos idėja kartu įtvirtina ir karmos idėją. Taip akcentuojama sielos tobulėjimo būtinybė, veiksmų pasekmių reikšmė – juk daugelis personažų taip ir netapo žmogiški, juolab atsakingi už savo likimą, tad gavo, „ko nusipelnę“. Kurdama amžinos sielos mitą „kančios kupiname pasaulyje“ (Ivanauskaitė 2000: 13) Ivanauskaitė įtvirtina iš dalies negatyvią egzistavimo amžinybėje prasmę. Kita vertus, taip paliudijama atsakomybės už savo veiksmus būtinybė. Savo ruožtu klydusiųjų personažų mirtys („išnykimai“) neužtikrina liminalumo krizės pabaigos, o priešingai, ją pratęsia. Suprantame, kad jų liminali būtis taip pat karminė bausmė, lemtis – juk jie yra klaidų pridarę šambaliečiai. Jei skyrių pabaigos žymi veikėjų gyvenimų pabaigas, tai visų skyrių pradžiose įvardyta, jog kiekvienas personažas sapnuoja. Gyvenimo kaip sapno paralelė bene ryškiausiai matoma aptartoje iliuzinėje veikėjų pasaulėvokoje.

²⁶ Čia nesunku pastebėti sąsają su kinų okupuotu Tibetu ir tibetiečių bendruomene, pasitraukusia į Dharamsalą.

²⁷ Jos ne tik sunkiai įtikinančios, bet ir kupinos simbolikos. Kai kurie simboliai artimi Tibeto mirusiųjų knygos motyvams – prieš „išnykimą“, mirtį regimas saulės švytėjimas, vaivorykštė arba mirazai, juoda tamsa ir pan.

Romane gausu vaizduojamų ritualų: Dunių stojant į vienuolyną nukerpami plaukai, Svinarskis keičia drabužius, idant išvengtų dvasinės „nešvaros“, Evita sau užsako ritualą kaip „išlaisvinimą iš pasaulio kančių“. Tačiau daug ritualų veikia iliustratyvūs, stokojantys gilesnės potekstės. Čia išsiskiria Tenvaro mylimosios Umos laidojimo apeigos, kurias atlikdamas Tenvaras suklysta ir pažeidžia sklandų jos atskyrimą nuo šio pasaulio į *bardo*²⁸ būseną. Tiek tai, tiek Umos prasižengimai žemiškame gyvenime nulemia, kad ji atgimsta šunimi. Šiuo atveju ritualai turi padėti išspręsti po mirties einančią dezorientaciją, galimą sielos paklydimą. Įdomu, kad Tenvaro klaida atliekant ritualą – nesuteikus Umos sielai aiškios krypties – atliepia ir judviejų pažeistą tarpusavio santykį (Tenvaras yra pamilęs kitą moterį).

Atskiro žvilgsnio reikalauja kūro Tenvaro figūra. Jis kuria ryškia opoziciją kitiems veikėjams, jam prieinamos slaptos žinios ir išmintis, gebėjimas bendrauti su dievais. Erdviniu požiūriu jis yra „nei čia, nei ten“ – būdamas su visais, geba išeiti į anapusines erdves. Jis renkasi tarnystę, meilę kitiems, įkūnija atsidavimą, šventumą. Turnerio žodžiais, jį būtų galima pavadinti kone archetipine, liminalia, „švento elgetos“ figūra – be nuosavybės, neapribotą struktūros suvaržymų, išreiškiantį Šambalos moralės principus (1991: 237). Tačiau jam skirtame skyriuje atskleidžiamos bene ribiškiausios, transgresyvumu pažymėtos liminalumo patirtys: Tenvaras nusizengia dievų įstatymams, Šambalos moralės normoms ir nusileidžia į „žemubių“ aistrų pasaulį, todėl yra priverstas palikti tėvynę. Kuriamas savotiškas puolusio Dievo portretas, kuriam užkeliami „Dangaus vartai“ (Ivanauskaitė 2000: 459). Vakariečių atžvilgiu jam suteikiama didelė galia, visi trokšta būti jo pamatyti ir pasijusti ypatingi, mylimi. Kūras jiems tarsi veidrodis, nes savo tapatybės kūrimą jie nukreipia vien į jį, save realizuoja per jo žvilgsnį. Daugeliui jis sukelia nepaaiškinamos nostalgijos jausmą – juk įkūnija Šambalos meilės idėją – prarastus personažų namus. Kai kurie kaip Džimbymas žvelgia į jį kaip į iniciacijų vedlį, turintį išlaisvinti nuo kančios, o Evitą jis „atveda“ į taip trokštamą savinaiką. Vakariečiai trokšta *turėti*, Tenvaras – išlikti laisvas nuo „barbarų“ pasaulio. Tačiau Ivanauskaitė atskleidžia pesimistinę tokių ryšių baigtį – savašis „aš“ negali būti kuriamas vien kitų pagalba, pabrėžia, kad visi, esantys šalia kūro, nėra laimingi. Tačiau Tenvaro įkūnijamas nesavanaudiškumas, meilės galia romane autorės pasiūloma kaip idealas, išeitis ir būtinybė sąmoningam ir be iliuzijų gyvenimui.

Liminalumo erdvės krizė „Sapnų nublokštuose“ kur kas pesimistiškesnė nei „Agnijos magijoje“. Kultūrinė Rytų aplinka ir jos išmintis čia ne tik kad negelbsti, o yra arba nepasiekiamas, arba „vartojamas“ siekiant pavergti (kaip Džono Huko atveju). Romane nuolat pabrėžiamas laiko slenkstis – skaičiuojamos iki 2000-ųjų

²⁸ Budizme tarpas tarp mirties iki naujojo atgimimo traktuojamas kaip bardo – tarpinis būvis. Pasiruošimas mirčiai ir patyrimai jos metu dėstomi Tibeto mirusiųjų knygoje.

likusios dienos. Personazai nesulaukia šios datos, jie „išnyksta“ dar iki jos. Ivanauskaitė yra sakiusi: „Viename senoviniame sakraliniame Indijos tekste yra pasakyta, kad Apokalipsė įvyks tuomet, kai iš tikrųjų susidurs Rytai ir Vakarai, t. y. jų dvasinės kultūros“ (2007: 22). Panašu, jog ši apokalipsė romane įvyko.

Kokia vertybinė raiška šiame romane ryškėja? Pirmiausia veikėjų nesugebėjimas mylėti, jų egocentriškumas, savanaudiškumas, dar ryškesni „šventojo“ Tenvaro, sugėbančio atsiduoti ir mylėti, fone. Tačiau nuosekliausiai plėtojama reinkarnacijos ir jos nesibaigiančios kančios idėja išryškina (neįgyvendintą) būtinybę transformuoti savo likimą, žvelgti į jį sąmoningai, blaiviai ir atsakingai, taigi nesapnuojant – be iliuzijų. Samsaros cikliškumas savitai nušviečia ir veikėjų liminalumą – jų įstrigtis – dramatiška, tačiau „nusipelnyta“ dar ankstesniame gyvenime. „Sapnų nublokštuose“, palyginti su „Agnijos magija“, dar ryškesnė liminaliojo etapo desperacija, savivokos ir savivaizdžio pažeidžiamumas. Tačiau abiejuose romanuose nyksta aiškios ribos – tikrovės, socialinių normų. Panašiai artikuliuojama ir vidinė tuštuma, savidestrukcija ar nebūties, kaip išsilaisvinimo, idėja. Abiejuose romanuose prisirišimai prie „žemiškųjų“ malonumų, savęs ar kitų žmonių iškyla kaip kliūtys, trukdančios judėti į priekį. Į liminalumą žvelgiant kaip į vertybių išbandymo ir pertvarkymo laikotarpį, akivaizdu, kad daugelis romano „Sapnų nublokšti“ veikėjų pasiduoda ir pralaimi. Liminalumo teikiamos laisvės jie nesugeba nukreipti konstruktyvia puse. Jeigu Agnijos integracija sėkminga, „Sapnų nublokštuose“ išsigelbėja tik keli.

Vis dėlto į liminalų tarpinį Ivanauskaitė žvelgia kaip į etapą, kuris kažkada turi baigtis. Priešingu atveju gali grėsti nuolatinė kančia iki pat amžinybės.

Šis Ivanauskaitės romanas buvo įkvėptas realių Rytuose sutiktų žmonių. Tenvaro Ošaro prototipu tapo autorės į Lietuvą atsivežtas tibetietis Rigdzinas Namkha Gjaco Rinpočė, o apie tarpiniame būvyje sukaustytus, romane vaizduotus vakariečius ji kalbėjo interviu, duotame Solveigai Daugirdaitei. Ryšku, kad autorė buvo kritiška, skeptiška ir siekė nuo jų atsisiesti:

Kita priežastis buvo pavyzdys, daugelio vakariečių, gyvenančių Himalajuose, kuriuos stebėdama mačiau keistą žmonių, siekusių pačių aukščiausių dvasinių idealų, degradaciją. Tokius personažus aprašiau romane „Sapnų nublokšti“ ir tikrai nenorėjau tapti viena iš jų. Tai žmonės be tikslo, atsakomybės jausmo, be stuburo, praradę savąją ašį, bet ir nepriartėję prie Budos idealų. (Ivanauskaitė 2003)

IŠVADOS

Liminalumo patirtys analizuotuose Ivanauskaitės romanuose reikšmingos skirtingai – „Agnijos magijoje“ jos yra būtinas „savęs suradimo“, vidinio tobulėjimo etapas, galiausiai pasibaigiantis netradiciniu, sąmonės integracijos į pasaulį, perėjimu. Šiame romane svarbesnis psichologinis, dvasinis, ne socialinis ar kultūrinis liminalumo aspektas. „Sapnų nublokštuose“ liminalumas destruktivus, personažai nesugeba juo pasinaudoti transformuodami savąjį „aš“. Šiame romane itin ryški sukaustanti liminalumo įstrigtis, joje nesugebama nei gyventi, nei jos palikti.

Į liminalumą žvelgiant kaip į vertybių kaitos, formavimosi procesą, matyti, kad Agnijai pavyksta išvysti tikrovę be iliuzijų, pasiekti vienybę su supančia aplinka, atsikratyti prisirišimų (prie savęs, savo aistrų). Romano „Sapnų nublokšti“ veikėjų likimai pesimistiškai atliepia, kas nutinka, kai šios tiesos neatrandamos, – gresia kančių amžinybė, nesibaigiantis samsaros mirčių ir atgimimų ratas. Šiame romane realizuojamos karmos, reinkarnacijos idėjos, kuomet ankstesnių gyvenimų klaidos paveikia tolesnį likimą, turi ir pozityviąją pusę – taip akcentuojama atsakomybė už savo likimą, būtinybė tobulėti ir įsisauginti savo veiksmų pasekmes. Šių veikėjų portretuose ryškėja neaiškus savivaizdis, desperatiškas iliuzijų įsikibimas, laimės paieškos kitame asmenyje. Kai kurių jų įkūnijamos vakarietiškos, iš esmės struktūrai būdingos vertybės: poreikis turėti, savintis, kontroliuoti situaciją ar vartoti, nušviečiamos kaip jų pragaištis, užkertanti kelią giliau prasiskverbti į Rytų kultūrą, kurioje visi yra. „Agnijos magijoje“ Rytai dar idealizuojami, o budizmas regimas kaip išeitis iš liminalume patiriamos kančios. Pažymėtina, kad šis romanas rašytas po pirmo autorės pasitraukimo į Rytus. „Sapnų nublokšti“ pasirodė penkeriais metais vėliau, Ivanauskaitei vis geriau pažįstant Rytus ir geriau suvokus savo bei kitų keliautojų juose užimamą padėtį. Veikiausiai neatsitiktinai būtent šiame romane į tokius ieškojimus pažvelgiama skeptiškai ir netgi pesimistiškai, „Sapnų nublokštuose“ tarp Rytų ir Vakarų kultūrų nubrėžiama neperžengiama riba, kai patys personažai tai laiko veikiau slenksčiu. Šie veikėjai – fiziniai ir metafiziniai benamiai. Visi jie yra *ne ten*, kur turėtų būti.

Liminalumo patirtys abiejuose romanuose turi ir bendrumų – tai tapatybės krizė, kančia, priešiškas santykis su aplinkiniais, neatsparumas kitų įtakai, iliuzijoms ir priklausomybėms, potencialaus fanatizmo erdvė. Kartais savitai pasirodo ir nebūties traktuotė – kaip išeitis iš kančios ir galutinės vienovės, sujungiančios ir išsprendžiančios žmogiškas priešybes, išsipildymas. Pastebėta, kad kai kurie Ivanauskaitės personažai nesitenkina liminalumo anonimiškumu, o siekia įtvirtinti savo galią ir pranašumą. Panašu, kad autorė į liminalumo etapą žvelgia kaip į turintį kažkuomet pasibaigti – jei integracija viena ar kita forma neįvyks, gali laukti nesibaigianti egzistencija „kančios kupiname pasaulyje“ (Ivanauskaitė 2000: 13).

LITERATŪRA

- Andrijauskas, Antanas. *Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai–Vakarai)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996.
- Andrijauskas, Antanas. Jurgos Ivanauskaitės klajonės Rytų pasaulio platybėse. *Metai*, 2010, nr. 4, 76–93.
- Baranova, Jūratė. *Jurgos Ivanauskaitės fenomenas: tarp siurrealizmo ir egzistencializmo*. Vilnius: Tyto alba, 2014.
- Baranova, Jūratė. Neįminta Jurgos mįslė. In *Jurga. Atsiminimai, pokalbiai, laiškai*. Sud. Dovilė Zelčiūtė. Vilnius: Tyto alba, 2008, 416–439.
- Beinorius, Audrius. Dvasinės piligrimystės keliais. In *Jurga. Atsiminimai, pokalbiai, laiškai*. Sud. Dovilė Zelčiūtė. Vilnius: Tyto alba, 2008, 124–148.
- Budriūnaitė, Agnė. Anapus gyvenimo ir mirties dualizmo: budistinė egzistencijos interpretacija. *Problemos*, 2004, t. 65, 52–60.
- Cidzikaitė, Dalia. *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- Daugirdaitė, Solveiga. Knyga apie Jurgą Ivanauskaitę: recenzija. *Colloquia*, 2010, nr. 23, 181–188.
- Fludernik, Monika. Identity / Alterity. In *The Cambridge Companion to Narrative*. Ed. David Herman. New York: Cambridge University Press, 2007, 260–274.
- Grimes, Ronald. *Deeply into the Bone: Re-Inventing Rites of Passage*. California: University of California Press, 2000.
- Interviu su rašytoja Jurga Ivanauskaite. *Internetinis žurnalas „Klėja“*, 2003, nr. 8. Prieiga internete <https://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/indexe127.html?show_content_id=802> [žiūrėta 2023 11 30].
- Ivanauskaitė, Jurga. Rytai–Vakarai meditacijų tyloje. In *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*, t. 6. Sud. Antanas Andrijauskas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, 14–58.
- Pečiūra, Nėrius. Žalia terba su novelėmis. In *Jurga. Atsiminimai, pokalbiai, laiškai*. Sud. Dovilė Zelčiūtė. Vilnius: Tyto alba, 2008, 257–262.
- Peluritytė, Audinga. The semantics of the void in two novels: *Gone with the dreams* by Jurga Ivanauskaitė and *Chapaev and Void* by Victor Pelevin: from the perspective of contemporary Lithuanian literature. *Studia Rossica Posnaniensia*, 2023, 48(1), 37–53; 10.14746/strp.2023.48.1.3.
- Rubavičius, Vytautas. Kelionė į NETEN ir atgal. In *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*, t. 6. Sud. Antanas Andrijauskas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
- Sprindytė, Jūratė. *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Thomassen, Bjørn. *Liminality and the Modern: Living Through the In-Between*. England: Ashgate Publishing Limited, 2014.
- Thomassen, Bjørn. The Uses and Meanings of Liminality. *International Political Anthropology*, 2009, vol. 2, no. 1.
- Thomassen, Bjørn. From Liminoid to Limivoid Understanding Contemporary Bungee Jumping from a Cross-Cultural Perspective. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 2012, vol. 4, no. 1, 59–93.
- Turner, Victor. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, 1967.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Seventh printing. New York: Cornell University Press, 1991.
- Van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*. Illinois: The university of Chicago press, 1960.

Eglė Mikulskaitė
Vytautas Magnus University, Lithuania

LIMINALITY IN JURGA IVANAUSKAITĖ'S NOVELS *AGNIJOS MAGIJA* (*AGNYA'S MAGIC*) AND *SAPNŲ NUBLOKŠTI* (*DREAMS DASHED*)

SUMMARY. The article explores the liminal, i. e. a transitional stage in the novels „Agnijos magija“ (1995) and „Sapnų nublokšti“ (2000) by Jurga Ivanauskaitė. Liminality, according to anthropologists Arnold Van Gennep, Victor Turner and Bjørn Thomassen, is defined as an in-between, threshold state of separation from stable social / cultural conditions, the loss of previous identity landmarks. The aim is to view these novels against the background of the author's biographical and Buddhist concepts, considering that Ivanauskaitė's experiences in the East have had a significant impact on the ideas of the novels that are important to us and how they change. The liminal phase is revealed to have positive features, enabling spiritual development and integration into the world through Buddhism and personal effort („Agnijos magija“). However, the stuckness inherent in this stage can also be highly destructive, paralyzing, and shackling to potential becoming („Sapnų nublokšti“). In both novels, the liminality experienced by the characters is marked by suffering, illusions, fanaticism, hostility to the environment and susceptibility to alien influences. Liminality is seen as a phase that should end in integration.

KEYWORDS: liminality, Victor Turner, identity, Jurga Ivanauskaitė, Buddhism.